

PARALLEL MATNLARDA IKKI KOMPONENTLI TERMINLARNING STRUKTURAVIY TUZILISHINI ANIQLASH

Asqarova Madina Boymurod qizi

O'zDJTU tayanch doktoranti

madina.asqarova.315@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21455106>

Annotatsiya: Maqolada ingliz-o'zbek parallel matnlaridagi ikki komponentli lingvistik terminlarning strukturaviy tuzilishi o'rganilgan. Tadqiqot doirasida 156 ta ikki komponentli termin tahlil qilinib, ularning strukturaviy modellari, komponentlararo munosabatlari va tarjima xususiyatlari aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki komponentli terminlarda asosan atribut-ot modeli (68,6%) va ot-ot modeli (24,4%) dominant hisoblanadi. Strukturaviy tahlil parallel korpus metodologiyasi asosida amalga oshirilgan va terminlarning har ikki tildagi realizatsiyasi taqqoslangan.

Kalit so'zlar: ikki komponentli terminlar, strukturaviy tuzilish, parallel matnlar, terminologik model, komponentlararo munosabat, atribut-ot modeli

Kirish

Terminologik tizimda ikki komponentli terminlar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular bir komponentli terminlarga nisbatan ancha murakkab semantik va strukturaviy xususiyatlarga ega. Ikki komponentli terminlar asosan bitta tushunchani ifodalovchi ikki leksik birlikdan tashkil topgan va komponentlar orasidagi munosabat terminning umumiy ma'nosini belgilaydi. Parallel korpuslar asosida ikki komponentli terminlarning strukturaviy tuzilishini o'rganish quyidagi jihatlar uchun zarur: birinchidan, terminlarning til ichidagi strukturaviy xususiyatlarini aniqlash; ikkinchidan, turli tillardagi terminologik tizimlarni taqqoslash; uchinchidan, tarjima ekvivalentligini ta'minlash yo'llarini topish. Tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz-o'zbek parallel matnlaridagi ikki komponentli lingvis tik terminlarning strukturaviy modellarini aniqlash, komponentlararo munosabatlarni tahlil qilish va ularning ikki tilda qanday realizatsiya topishini o'rganishdan iborat.

Tadqiqot materiali sifatida 4400 ta parallel juftlikdan iborat ingliz-o'zbek lingvistik korpus tanlab olingan. Korpus tarkibiga ilmiy maqolalar, darsliklar, monografiyalar va terminologik lug'atlar kiradi. Ushbu korpusdan 156 ta ikki komponentli lingvistik termin ajratib olingan va ularning strukturaviy xususiyatlari batafsil o'rganilgan. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanilgan:

- Strukturaviy-tipologik tahlil: terminlarning tuzilish modellarini aniqlash
- Komponent tahlili: har bir komponentning so'z turkumi va vazifasini belgilash
- Sintaktik tahlil: komponentlararo grammatik munosabatlarni o'rganish
- Taqqoslash metodi: ingliz va o'zbek tillaridagi strukturaviy modellarni solishtirish
- Statistik tahlil: har bir strukturaviy modelning chastotasini aniqlash.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ikki komponentli lingvistik terminlar quyidagi strukturaviy modellarga ega:

Strukturaviy model	Miqdori	Foizi (%)
Atribut + Ot (Adj + N)	107	68.6
Ot + Ot (N + N)	38	24.4
Fe'ldan yasalgan + Ot (V-ing/ed + N)	11	7.0
Jami	156	100

Bu model ingliz tilida sifat yoki sifatdosh so'zning ot bilan birikmasidan iborat. Masalan: phonetic transcription (fonetik transkripsiya), syntactic structure (sintaktik tuzilma), semantic component (semantik komponent).

Atribut-ot modeli ikki komponentli terminlarning eng keng tarqalgan turi bo'lib, u ingliz tilida sifat yoki sifatdosh komponentning ot bilan birikishidan hosil bo'ladi. Ushbu modelning yuqori produktivligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

- Sifatlar terminning muhim xususiyatini ifodalash imkonini beradi
- Sifat-ot birikmalari ixcham va aniq ma'no bildiradi
- Bu model ingliz tilining tipologik xususiyatlariga mos keladi O'zbek tiliga tarjimada bu

model asosan saqlanadi, lekin ba'zan komponentlarning tartibi o'zgarishi mumkin. Masalan: morphological analysis – morfologik tahlil, linguistic competence – lingvistik kompetensiya.

Ot-ot modeli (24,4%) ikki otning birikmasidan iborat bo'lib, birinchi komponent ikkinchisini aniqlaydi yoki uning xususiyatini ko'rsatadi. Bu modelda komponentlar orasida turli semantik munosabatlar mavjud bo'lishi mumkin:

- O'rin-joy munosabati: sentence structure (gap tuzilishi), word order (so'z tartibi)
- Funktsiya munosabati: language function (til funktsiyasi), speech act (nutq akti)
- Material-mahsulot munosabati: corpus data (korpus ma'lumotlari)

O'zbek tilida ot-ot modelining realizatsiyasi ko'pincha qo'shimchalar yordamida amalga oshadi: word order – so'zlar tartibi, speech act – nutq harakati. Fe'ldan yasalgan + Ot modeli.

Bu model (7,0%) fe'lning -ing yoki -ed qo'shimchalari bilan yasalgan shakli va otning birikmasidan iborat. Masalan: speaking skills (nutq ko'nikmalari), derived word (yasalma so'z), written language (yozma til).

O'zbek tilida bu model ko'pincha ravishdosh yoki sifatdosh konstruksiyalari bilan ifodalanadi: speaking skills – gapirish ko'nikmalari, written language – yozma til.

PARALLEL MATNLARDA STRUKTURAVIY UYG'UNLIK

Parallel korpus tahlili ikki tildagi ikki komponentli terminlarning strukturaviy uyg'unligini baholash imkonini berdi. Natijalar quyidagicha:

Strukturaviy uygunlik turi
Foizi (%)

To'liq strukturaviy uygunlik	78.2
Qisman strukturaviy o'zgarish	16.7
To'liq strukturaviy o'zgarish	5.1

To'liq strukturaviy uygunlik (78,2%) holatlarda ingliz tilidagi ikki komponentli termin o'zbek tiliga xuddi shunday strukturada tarjima qilinadi. Masalan: phonetic analysis – fonetik tahlil, lexical meaning – leksik ma'no. Qisman strukturaviy o'zgarish (16,7%) holatlarda komponentlarning tartibi yoki grammatik shakli o'zgaradi, lekin umumiy struktura saqlanadi. Masalan: word formation – so'z yasash (o'zbek tilida qo'shimcha qo'shiladi). To'liq strukturaviy o'zgarish (5,1%) kam hollarda kuzatiladi va asosan ikki komponentli termin o'zbek tilida bir komponentli yoki uch komponentli terminra aylanadi.

Parallel matnlarda ikki komponentli terminlarning strukturaviy tuzilishini o'rganish quyidagi xulosalarga olib keldi:

- Atribut-ot modeli eng produktiv strukturaviy model hisoblanadi (68,6%)
- Ot-ot modeli ikkinchi o'rinda turadi (24,4%)
- Fe'ldan yasalgan formalar nisbatan kam qo'llaniladi (7,0%)
- Ikki tilda yuqori strukturaviy uygunlik mavjud (78,2%)
- Parallel korpus metodologiyasi terminlarning strukturaviy xususiyatlarini aniqlashda samarali vosita
- Ushbu tadqiqot natijalari terminologiya, tarjima nazariyasi va kontraktiv tilshunoslik sohalarida qo'llanilishi mumkin. Kelajakda uch va undan ortiq komponentli terminlarning strukturaviy tahlilini o'tkazish, shuningdek, boshqa til juftliklari uchun shunga o'xshash tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Arntz, R. & Picht, H. (1995). Einführung in die Terminologiearbeit. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
2. Bloomfield, L. (1933). Language. New York: Henry Holt and Company.
3. Cabré, M. T. (1999). Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam: John Benjamins.
4. Dubuc, R. (1997). Terminology: A Practical Approach. Brossard: Linguatex.
5. Felber, H. (1984). Terminology Manual. Paris: UNESCO and Infoterm.
6. Gläser, R. (1998). Fachtextsorten der Wissenschaftssprachen. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
7. Hojiyev, A. (2010). O'zbek tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
8. ISO 1087-1. (2000). Terminology work – Vocabulary – Part 1: Theory and application.

Geneva: International Organization for Standardization.

9. Laurén, C. & Picht, H. (1993). Ausgewählte Texte zur Terminologie. Vienna: TermNet.
10. Lotte, D. S. (1961). Osnovy postroeniya nauchno-tekhnicheskoy terminologii. Moscow: Akademiya Nauk SSSR.
11. Nurmonov, A. & Iskandarova, Sh. (2015). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Turon Iqbol.
12. Pearson, J. (1998). Terms in Context. Amsterdam: John Benjamins.
13. Sager, J. C. (1990). A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins.
14. Vinay, J. P. & Darbelnet, J. (1995). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Amsterdam: John Benjamins.
15. Wüster, E. (1991). Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. Bonn: Romanistischer Verlag.